

Вестник "Зора" и Данаил Крапчев.

Културологични аспекти

Написано от Цвета Трифонова | 17 Януари 2011

В. Зора е създаден от Данаил Крапчев през 1919 г. и е извикан за живот от потребностите на времето. След две загубени войни и две национални катастрофи, България е на политическото, икономическо и социално дъно, а обществената атмосфера е отровена от всеобщо униние и морален упадък. Изникнал от пепелището на срутните национални илюзии, НЕЗАВИСИМИЯТ всекидневник за информация, политика и култура успява да запълни четвърт век - до следващата, трета национална катастрофа през 1944 г. След като можах да изчета и аотирам 16 от 25-те годишнини, мога да твърдя, че не става въпрос за обичайно издание сред гмежта от вестникарски заглавия. Животът и значимостта на една медия не се измерва с нейното дълголетие, а с нейната политика и съдържание.

„Зора” не е обикновен вестник – чете се като политическа история на България и на света, има качествата на етнографска енциклопедия и изворова банка за социопсихологически и народоведски изследвания, несъмнено е достоверна документална памет, чете се като приключенски и криминален роман, също е и визуална панорама на отминалата епоха. Но „Зора” има и надреден, личностен дискурс – създаван е освен със журналистическа вещина и с любов и ревност, с вдъхновение и историческа отговорност. Радка Крапчева си спомня, че Д. Крапчев е назовавал вестника си „рожбата”, имайки предвид, че е загърбвал личен живот, семейството и деца, отдаден докрай на журналистиката и на милото си отечество. Обичайки неистово своята работа, вдъхновявал е и своя екип за същата преданост – редакционната колегия на „Зора” мисли себе си като „фамилията „Зора” [1]. Те наистина са съратници, впрегнати в служба на общата кауза за спасяването на изстрадалата родина, която става лична за всеки от тях. Достатъчно е да се прочетат спомените на оцелелите сътрудници, макар и със сянка от страх и автоцензура, за да се провидят моралните позиции и професионалното съзнание на участниците в редколегията. Ненапразно именно тук се развиват и издигат големи национални фигури, оставили трайна следа в бълг. история и култура, личности като Д. Крапчев, Райко Алексиев, Симеон Радев, Йордан Йовков, Димитър Талев, Христо Огнянов, Йордан Бадев, Александър Божинов, Трифон Кунев, и редица други, за които ще стане въпрос по-долу. Достатъчно е да се спомене, че след преврата на 9. 9. 1944

г. комунистическите шайки се нахвърлят избирателно върху журналистите, писателите и художниците на Зора, като убиват, репресират и прогонват почти цялата редакция, во главе с директора на изданието. Оценени са като особено опасни, поради огромния им капацитет и влияние върху миогледа на обществото. Ненавистта и жестокостта на новите властници спрямо елитната колегия е подписан в кръв атестат за значимостта и видимостта на тяхното дело.

Но прочитът в конкретния случай е ориентиран към културното строителство на в. Зора и неговия стопанин. Във времепространството на хилядите страници се акумулира мощен процес на духовно и културно съзидание, който е отглас на възрожденския просветителски ентузиазъм. Редом с протежирането на националната култура, вестникът си поставя за цел да надгражда и приобщава европейските цивилизационни модели към българското и балканско-регионалното мироздание. В подлистници и специални страници се въвеждат в обръщение произведения от световната класика и от модерната съвременна проза. Тече непрестанен информационен поток за всички големи културни събития – бълг. читател своевременно научава за най-новите заглавия на големите европейски издателства, за френския салон на изкуствата, за актуални спектакли на оперните и театрални сцени в Лондон, Париж, Берлин, Мюнхен, Залцбург, Байрот, Виена, Хамбург, Варшава, за издания и юбилеи на световноизвестни творци и артисти. Разнообразни вести за звезди, спектакли, конгреси се редуват с обзори на балканските и славянските литератури, със седмични прегледи на авторитетни списания като „Ла Нувел Литерар“, „Нувел ревью критик“, „Ревю мондиал“, руското списание „Минало“ и мн. др., постоянно се следят изявите на международния ПЕН клуб. Общуването с ценностите на европейския дух и култура става ежедневие за българина от онази епоха. Редактори, преводачи и кореспонденти на Зора настойчиво разчупват провинциалната черупка и всекидневно насищат родното пространство с идеите, философията и естетиката на развития свят. Феноменален е фактът, че на фона на престижния чуждестранен релеф нито за миг не се наблюдава комплекс за малоценност у журналистите на „Зора“. Напротив, свободолюбиви и образовани личности, те неуморно представят чуждата културна продукция, стремейки се да доведат съвременната цивилизация в балканския котловинен свят. Произведения и автори от световна величина като Чосър, Джонатан Суифт, Съмърсет Моъм, Джон Голдсуърти, Г. Хауптман, А.П.Чехов, Мопасан, Карел Чапек, Марк Твен, Хенрик Сенкевич, Михай Садовяну, Толстой, Иван Бунин, Иван Куприн, Иван Тургенев, К. Балмонт, Максим Горки, Илф и Петров, Десанка Максимович, Рабиндранат Тагор, Анатол Франс, Кнут Хамсун, Бласко Ибанес, Андре Мора, Стефан Жеромски, Вл. Реймонд, Бърнард Шоу, Анри Барбюс и безброй др. имена запълват подлистниците на Зора, преди книгите им да са се появили като български издания. Но своевременно се съобщава и за всяка българска изява по света – отзиви за изложби на художници и скулптори като Ал. Добринов, Коста Тодоров и Андрей Николов в чужбина, преводи на бълг. проза в чужбина, участието на издат. Хемус в панаир на книгата в Брюксел, срещите на проф. Ал. Балабанов с английския крал и с нобеловия лауреат ДЖ. Голдсуърти и др.

Вестникът се самонатова с ролята на модератор на дългочаканата среща на националната и световната култура. Умозрението на екипа е отворено към външния политически и културен хоризонт, но сърцето им тупти с ритъма на българския обществен живот. 25 г. вестникът инвестира в родните творци и учени, подкрепя българската книга и словесността, събира зрънца от отечествената история и раде за успеха на изкуствата. Професионализмът на журналистите от „Зора“ е подчинен на една мечта – от пепелищата на разрухата, мизерията и невежеството да изведат България до достойно място в редиците на проспериращите държави. Без при това да я наричат – „тази страна“, без да презират и клеймят „този народ“ с нихилистични и цинични прозвища. Парвенющина и снобизъм не виреят в редакционните стаички на ул. „11 август“ в столицата. Тук се моделира демократична и културна трибуна, ползваща се с доверието на обществото, която увеличава тиража си до самия си край през 1944 г. Дали само личната ангажираност, подготовката и ентузиазма на екипа е тайната на този успех? Така е, но генератор на успеха е високообразованият директор Д. Крапчев. Той успява да привлече и задържи в продължение на много години елитен, разнороден и престижен клуб от сътрудници, автори и почитатели на вестника. Най-добрите интелектуални сили на България се включват в списването и уредбата на медията. Видни имена от университетските среди и от БАН са сред постоянните автори на „Зора“ – професорите Боян Пенев, Ал. Т. Балан,

Александър Балабанов, Михаил Арnaudов, Михаил Димитров, Гаврил Кацаров, Йордан Иванов, Любомир Милетич, Цено Тодоров, Стефан Консулов, Георги М. Генов, Богдан Филов, Стоян Романски, Христо Вакарелски, Петър Мутафчиев, Никола Трайков, Никола Милев, Добри Христов, Николай Райнов, Андрей Николов, Иван Велков и мн. др., оставят своя почерк в специалните Университетски и Научни страници. Преди да влязат в академичните томове, бълг. учени мъже без никакво снизхождение публикуват своите изследвания най-напред в „Зора“ и не смятат, че това подценява трудовете и титлите им. Археология, литературна история, фолклористика, езиковедие, историография и документалистика, изкуствознание, правни науки и философия се дискутират в специалните културни страници. Например само в един брой / 1933, 41-46 / трима професори - Асен Кантарджиев, Стефан Консулов, П. Дюлгеров – дискутират темите за „Академическата свобода“, за „свръхпроизводството на интелигенция“, за опасностите пред Софийския университет. Значи проблеми е имало и тогава, но не и скандали, партизани и обиди като сегашните. Големите интелектуалци от 20-30-те г. на 20 в. все още милеят и работят за просвещението на своя народ, а не за импакт фактор, привилегии и кариера. Същността и ценна за тях е титлата „родолюбец“, поради което без високомерие и предразсъдъци адресират постиженията и откритията си към масовата читателска аудитория. Превръщат се по този начин във всенародни, а не само в университетски светилина и любимци. Би могло да се каже, че „Зора“ си има неформална академия, чийто лидер е големият публицист на тази епоха – Данаил Крапчев. Това твърди историографът – писател и дипломат от кариерата Симеон Радев, който заявява, че единственото място, на което би желал да бъде, е мястото на Д. Крапчев. Слава Богу, ще кажем ние, че съдбата е била глуха в този случай.

Като се вземе предвид, че освен учените, в компанията членуват и сетнешните класици на българската литература, и всепризнати имена на изобразителното изкуство, се вижда каква палитра от дарования, каква невероятна мисловна и естетична енергия се транслира от вестника към българското духовно пространство. Истинска работилница за ценности, където ден след ден се полага мозайката на националното културно богатство. По-напред ще спомена художниците, оставили уникалните си автографи не само във вестника, а и в паметта на родното изкуство. Визуалната физиономия на „Зора“ се изработва от художници като Георги Машев, Дечко Узунов, Борис Денев, Андрей Николов и Константин Щъркелов, с репродукции на знаменитите им платна и скулптури, а карикатурните портрети, шаржове и рисунки, впечатляващи с остроумие и графично изящество, са дело на ненадминатите и досега майстори на жанра - Райко Алексиев, Александър Божинов и Александър Добринов, Борис Зографов. Подборът е безупречен, дори елитарен – само най-високо качество откъм съдържание и откъм макиаж е допускал Крапчев за любимата си рожба. След професори, академици, художници идва ред на творците на словесността. В рамката на конкретната тема трябва да изброя десетки имена на видни български писатели – кой ли не е публикувал тук, стига да отговаря на високите стандарти и отличен вкус на редактора на литературните страници Йордан Бадев: това са Константин Величков, Ст. Михайловски, Ал. Балабанов, Й. Йовков, Николай Ракитин, Ст. Л. Костов, Г. Стаматов, Добри Немиров, Николай Райнов, Чавдар Мутафов, Теодор Траянов, Трифон Кунев, Димитър Подвързачов, Райко Алексиев, Змей Горянин, Георги Райчев, К. Константинов, Димитър Талев, Симеон Радев, Ангел Каралийчев, Стилиян Чилингиров, Константин Петканов, Чудомир, Димитър Шишманов, Борис Руменов-Зевзека, Илия Волен, Йордан Стубел, Дора Габе, Ана Каменова, Св. Минков и мн. др. Като печата техните есета, разкази, стихотворения, статии и фейлетони, Зора, се превръща в ковчежник, samozадължен с отговорността да трупа и съхранява националното литературно творчество. Заедно със списанието „Златорог“, вестникът е другият откривател на таланти в периода между двете Световни войни. Двете издания, финансирани от частни лица, се оказват най-престижните и автентични културни институции по това време.

За особения пиетет на Данаил Крапчев към творците на словото свидетелстват много

факти – на първо място личните му приятелства с най-видните от тях , на второ - това е политиката на неговия вестник - в протекция на десетилетия се поддържат специални рубрики– Седмична зора / 1924-26 / , Весела страница „Смях и закачки „ Литературна страница, Книжнина, Културна хроника. Под титулния надпис периодично се обявява - „Днес Зора с Литературна страница” и това е заявка , че след информационния блок, второто амплуа на вестника е просвещението и духовността. Далновидният публицист цени високо художествения жанр - това е усетът му за въздействието на художественото творчество върху човешката психика , признак е на висока лична образованост и култура - завършил е история в СУ и специализирал в Швейцария , владее перфектно френски език , притежава богата библиотека от избрани френски и руски издания . Пиететът към книгата и знанието са се превърнали във верую, в грядущ принцип на целия му живот и в политика на изданието :”*Защото книгата е най-мощният двигател на културата , а българският народ ще изкове своето бъдеще само с оралото и с книгата. Недейте се грижи само за оралото, погрижете се за книгата , за мисълта и светлината*”[2]. Този пасаж ни кара да се замислим –за къде сме се запътили днес като нация, щом не държим в ръце нито оралото , нито книгата. Не са ни приоритетите , казано на съвременен език, но зад това значение се крие друг смисъл – самите ние като българи не сме си приоритет и затова неусетно и бавно напускаме историческата сцена .

Незаличим отпечатък върху живота, възгледите и естетическите нагласи на Крапчев оставя и дружбата му с поета Пейо Яворов. Свързва ги четническото минало , общата борба за освобождението на Македония, заедно са участвали в списването на бунтовническите вестници „Илинден” и „Пряпорец”. Именно с него Яворов споделя болката и отчаянието си от неуспеха на свящото дело в знаменитото писмо, публикувано от Крапчев през 1935 г. :”*Македония си отива . Сърби и гърци завряха нечистите си нокти в гърдите на Македония и разкъсват дробовете ѝ. Трябва да бъдеш тук в София, за да почувстваш всичкото безнадеждие за бъдещето на нашето национално дело. Всички македонски планини с гробовете на толкова паднали борци сякаш лежат гърдите ми – и аз не мога да дишам.* [3]Д. Крапчев докрай остава милостив приятел на трагичния поет - не изпълнява желанието на клетника, не доставя спасителната отрова , но накрая с другия им общ приятел Тодор Александров - поемат тежкия кръст , заедно носят ковчега на безсмъртния в последния му път. И след гибелта на Яворов благоговението към него не затихва, по страниците на Зора години наред се печатат спомени и статии за гениалния певец . Яворовите стихосбирки с посвещения, хайдушкото му наметалото и ръкавици, подарени от поета , са се пазели като реликви в семейството, унищожени са при бомбардировките по време на Втората св. война. И скръбният лирик Димчо Дебелянов е намерил приют под стряхата на Крапчевия вестник „Отечество”, заведен там от Яворов. Тези две лирични имена са иконични за стопанина и за вестника – не слизат от дневния му ред през всички следващи години – с годишници, мемоари , стихове ,статии - напр. цяла мемоарна сага за Яворов се насъбира в Зора , а спомените за Димчо Дебелянов и репортажът и снимките за пренасянето на останките от Демир Хисар в родната Копривщица запълват цял брой.

През 1923 – 24 г. в. Зора дава място на поредица от фейлетони , чийто хаплив стил е зареден с граждански патос , но и със скрита тъга . Подписани от Хамлет, принц Датски ,литературният псевдоним на Димитър Подвързачов, сатиричните миниатюри фокусират актуални политически и културни събития, но имат стойност на народоведски етюди . Пример в това отношение политическият фейлетон „Еклесиаст”[4] , където политическите нрави и менталните характеристики на българския площаден политикан са изобразени с горчив хумор и песимизъм. Те струят от всяко изречение , но е достатъчно да се чуе финала – „ *И по-добре е да бъдеш магаре на власт, отколкото лъв в опозиция*”. Подвързачовите произведения, писани за Зора , по-късно са включени в книгата „Как дяволът чете евангелието”/1932 г./, Неговите драски , мисли, афоризми, парадокси, фейлетони остават актуални и до днес[5]. През 1927- 28 г. в Зора редовно се изявява Трифон Кунев . В почти

във всеки брой се печатат спомените му за войните, статии и фейлетони, с псевдоним Риналдо Риналдини. Обагрени от специфичния му фолклорен хумор, те са наситени с просторечива мъдрост и остроумни задявки, но и с дълбочината на една жизнена философия, която предначертава съдбата му на борец и страдалец за българската демокрация. Именно на страниците на Зора за пръв път се появят злободневни коментари под емблематичното заглавие „Ситни дребни“, за да се превърнат след години в прочутата поредица, която вбесява комунистическия идол Г. Димитров и вкарва Трифон Кунев в затвора за 5 години и в гроба.

Едно име не слиза от страниците на „Зора“ цяло десетилетие - от 1927 до 1937 г., а и след това - Йордан Йовков. Всеки негов ред и разказ се печата тук с благоговение и с неприкрита гордост. Не само защото е личен приятел на стопанина, а защото още тогава „фамилията Зора“ е разпознала големия талант, моментално е оценила шанса да даде път на вечните творби на родната литература. Почти няма брой на всекидневника, в който да липсва разказ от Й. Йовков. Специално за магическите разкази се изработва новаторска рекламна стратегия. С едър шрифт болид, непосредствено под титела на вестника, се обявява настояща Йовкова публикация - веднага на 2 стр. следва някое от незабравимите заглавия. Изпреварващи съобщения за предстоящия сборник, шесткратни сюжетни анонси и рекламни карета за „Чифликът край границата“, са част от тази стратегия. В политиката на вестника публикуването на Йовковата проза е специална привилегия. Името на големия творец се превръща в културологична гордост и визитка на изданието. Стига се дори до идентифициране на редакцията с твореца. В рекламните анонси за „Чифликът“ се четат изразът „Новият роман на Зора“, със самочувствието, че появата му е колективно дело. То си е и така - под крилото и с ревността на Зора се раждат книгите, трайно запечатани в българската идентичност - „Вечери в Антимовския хан“, „Ако можеха да говорят“, и „Чифликът край границата“. Колко вестници тогава, да не говорим за сега, се наемат да публикуват български романи. Йовковиадата няма само индивидуален аспект - певецът на Добруджа присъства тотално в пространството на Зора - превръща го в поле на висша етика и красота, в което се концентрират знанията и таланта на тогавашния интелектуален елит. Критици, коментатори, режисьори, професори - литературоведи, художници се включват със статии, рецензии, прегледи, спомени, с приятелски шаржове и новогодишни честитки, с полемики, с обширни анонси, информации от чужбина, съобщения за преводи и награди. По този път „текстът Йовков“ генерира нравствени и естетични ракурси в духовно-етичната сфера, дава маята на човеколюбието и толерантността в менталността на етноса. Дори само това сподвижничество е културен подвиг, само затова Зора, Данаил Крапчев и Йордан Бадев имат място в летописа на бълг. литература, макар досега да бяха игнорирани. Не може да се говори и пише за Йовков, без да се каже кой и къде му дава трибуна и морална и финансова подкрепа, кои и как осигуряват доброжелателната атмосфера на любов и признание за кроткия художник и човеколюбец. „Зора“ отстоява докрай своя дълг към любимеца на цяла България - през октомври 1937 г. вестникът се превръща в общонационален некролог, описва с подробности последните му мигове и излаква болката на хилядите почитатели от раздялата с твореца, който „стои на колене пред своя народ“.

И други книги се раждат в специалните литературни страници. Една от тях е „Скици на живите“ с портрети и анализи на творби и писатели от Йордан Бадев - един от най-авторитетните и строги законодатели в критичния жанр по това време. Освен автор на традиционните годишни литературни обзори, Бадев е взискателен ментор на театралните и оперни спектакли на сцената на Народния театър и операта, но също и литературен историк от европейски мащаб. Неговите статии за испанските писатели и гражданската война, за живота и творчеството на лорд Байрон и за естетиката на италианския футурист Маринети разкриват респектираща ерудиция и широтата на интересите, съчетани с точна оценка и безкомпромисна принципност. Разказвайки за съдбата на М. Унамуно и Г.

Лорка по времето на испанската гражданска война, Бадев сякаш пророкува и собствената си участ: „Бедните културни творци! Те стърчат високо в живота и против волята си понякога сочат пътя на масите. Затова вестителите и строителите на „нови режими“, на нов ред, на нова религия и ново щастие на земята тъй често и тъй стръвно ги обезглавяват или пропъждат в далечно изгнание. Така беше в Русия, ето така е сега и в Испания. Писателите, художниците-светилниците в живота не са потребни – делото на обновлението на света трябва да се извърши на тъмно. „И да искам, не мога да съкратя тези думи – понеже са валидни освен за Русия и Испания, и за България – но не само за 40-те години на миналия век, а и за 2010 г. и за бъдещето. Какъв ли „нов ред“ вещаят изпреварващото затриване на културата и науката и разгрома на интелектуалния капацитет в нещастната ни страна. Трагическата участ на Й. Бадев го подсказва, словата му са ясни и предупреждаващи, но и до днес няма кой да ги чуе. В лицето на този критик през 30-те години действа цял „литературен институт“, без да е бил финансиран от бюджета. Благодарение на всекидневното си и проникновено писане не умира от глад, а от юмрука на червения терор – унищожен е от омразата на посредствеността, когато най-сетне се докопва до власт и пишеви. Тук е мястото да спомена, че в поредицата „Скици на живите“ е публикуван проникновен анализ за творчеството на писателя Николай Райнов – по сетнешен яростен обвинител пред т. н. „народен съд“ на Бадев и „бадевщината“ в бълг. култура. Но също там е и статията „За връзката между морала и творчеството“, в която се разобличава плагиатството на Людмил Стоянов, превърнал писането в пресметливо занаятчийство – „заемал е идеи, мотиви, думи, фрази, страници, може би и цели съчинения. Лириката му – нула. Може би ще остане нещо от прозата, когато престанем да свързваме творението и човека. Сега човекът хвърля сянка върху творението“ – пише Й. Бадев / бр. 3744, 21 дек. 1931 г./ Понеже тази оценка се превръща в обществено мнение и следва бъдещия соцакадемик, дори като Директор на Института за литература при БАН, може и да не се съмняваме, че критикът плаща най-високата цена заради своята публична безкомпромисност – не доживява дори до фарса „народен съд“. Бил е особено мразен от „прогресивните писатели“, както заявява Христо Радевски, свидетел по същото дело срещу бълг. интелектуалци и журналисти.

Едно от емблематичните творци на за „Зора“, затрит веднага след преврата на 9. 9. 1944 г., е незабравимият Фра Дяволо, неизчерпаемият Щурец, хумористът и карикатурист Райко Алексиев. От 1927 до 1932 г., шест години той е редактор, автор и художник на Веселата страница – „Смях и закачки“. Всяка седмица тук щедро се изливат многобройните дарби и безграничното въображение на шегобиеца под формата на политически гротески, битови фейлетони и курортни приключения, безброй пародии, стихове, шеги, анекдоти, вицове, шаржове и карикатури, рисунки и комикси. На прицел са злободневните събития и политическия елит – министри и партийни лидери, партийки, съюзи и крилца са осмивани от Щурца с неподражаемо остроумие и сарказъм. Сатиричните стрели в рубриката „Смях и закачки“ уцелват гнилите места на българската реалност и психология. Дали само се смее Фра Дяволо, когато казва, че от 5000 партийци, 6000 са кандидатите за министри или когато рисува картата на България, треперееща от ужас, при четенето на декларация за единодушие и щастливо бъдеще в НС. Когато четеш тези „весели страници“ се радваш на щедрия артистичен интелект и едновременно ти се доплаква от факта, че открай време в нашенските ширини хуморът е тъжен и смехът – през сълзи. Под стряхата на „Зора“, ползвайки се с неограничена свобода, Райко Алексиев създава популярните си фейлетонни герои – Гуньо Гъсков, Генчо Завалията, Отец Тарапonti, Борис Теменугов. Загуба е за съвременната култура, че няма кой да издаде това, искрящо от талант и остроумие, словесно и визуално наследство. Заслужава си, то е вечно актуално, рожба е на свободолюбивия български дух, когато още не е бил подавен и унищожен от половинвековния тоталитарен режим. Преди да виним народа за чалгакултурата, нека видим какво направиха за 20 г. институциите, специално оторизирани и финансирани да събират и публикуват натрупаното от предците ни знание и художествени ценности. Направеното е

малко или съвсем недостатъчно , и то благодарение на усилията на отделни лица като Вихрен Чернокожев .

През 1932 г. в „Зора” се печата с продължения „Хумористична история на българите” на Р. Алексиев– книга , която се родее с историко-художествените , документални и мемоарни съчинения , трасиращи пътя на националното себепознание – „Житие и страдания грешнаго Софрония , „Видрица”, „Книга за българския народ „ от Ст. Михайловски, „Записките по българските въстания”, „Бай Ганьо”. Райко Алексиев следва историческите кривулици в живота на държавата , описва царе, събития , войни , но всичко се преобразува във фокуса на хумористичното му огледало . Дори подзаглавията са функционални фрази , иронизиращи смисъла: Ето няколко примера : *Ивайло дава предизборни обещания. Мария прелъстява мераклията Ивайло. На народа дават да гризе цървулите на Ивайло; или „Националната разцепителна традиция. Разцепените бълг. царе не виждат ятагана на Мурада. Или „Левски. Не било черна котка ами поп. Волът и телетата срещу Ботев. „Разцепване на Ботев на разнопартийни парчета и даване възможност на поета да срещне туй, що душа мрази”*. Българските гафове , провалите и възходите , образите и символите са обрисувани с малко крива , но снизходителна усмивка. Смехът над себе си извира от „Хумористичната българска история „, затова тя не е просто литература – тя е атестат за неизкоренимата виталност на вечно битата , постоянно губеща и оцеляваща нация. След раздялата с Р. Алексиев през 1932 г. мястото му заемат Александър Божинов и един непознат разказвач от дълбоката провинция – Димитър Чорбаджийски. Постепенно неговите фейлетони започват да се печатат регулярно във Веселата страница , а неизвестният казанлъшки автор се превръща в известният писател Чудомир. Верният нюх на Крапчев от пръв поглед разпознава оригиналния хумористичен талант и той прави всичко възможно да го привлече и наложи като име на Зора, полага усилия да го извлече от Казанлък в София. Меродавно в случая е свидетелството на Христо Огнянов: *„Просто не могат да смелят истината- пише той по повод на една полемика през 50 –те години , - че още за първия фейлетон през 1932 г. директорът на Зора Данаил Крапчев му е изпратил хонорар 3000 лв.- за онова време огромна сума , равна на две заплати на основен учител. Само за един единствен разказ. Така започва една истинска писателска одисея. Всички книги на Чудомир са създадени в сътрудничество с вестника при най- голяма щедрост, дружелюбност и уважение към Чудомир. Славата на Чудомир е неразривно свързана с в. Зора и Данаил Крапчев „*- заключава Огнянов.[6] И останалите сътрудници от редколегията без изключение твърдят, че Чудомир е създал над 500 –те незабравими образи на „нашенците” и се е утвърдил като творец - народовед , благодарение на грижите , търпението и благосклонното приятелство на Крапчев. За всички тях годините на Чудомир в Зора са „златен период, вълшебни години , писателски бум”. „Правотата им се потвърждава от факта , че за две десетилетия след преврата, колкото и да е бил ухажван от властта , Чудомир не написва нито един разказ , а през 1967 г. , заболява от рак и се самоубива в Правителствената болница .

Този вестник се оказва истинска творческа лаборатория, в която се отглеждат култови книги на българска литература. Престижът на марката „Зора” се потвърждава за пореден път от факта , че именно тя дава път на още една националноисторическата сага - „ Железният светилник”. Известен е фактът , че Димитър Талев е главен редактор на в. Македония от 1932 до деветнайстомайския преврат през 1934 г. , когато вестникът е забранен. Естественото място , където писателят намира работа и закрила, е редакцията на Зора, ръководена от неговия съгражданин и родственик . Дватама синове на Прилеп и Македония с удвоени сили продължават битката си за каузата на целокупното отечество. Десетки публицистични материали , посветени на святото дело за освобождението на Македония , на героическото минало и настоящите страдания , на политическите и дипломатически спекулации с нейната съдба носят подписа на Талев. Те се обединяват по смисъл и патос с уводните статии на Д. Крапчев и преследват същата цел – да

подклаждат единството и съпричастието на българите от всички части на разкъсаното отечество, да защитават българските интереси срещу агресията и асимилацията от страна на сърби и гърци в заграбените територии . Необоримата логика и изчистена стилистика на Крапчевата публицистика се допълва от темпераментното и емоционално слово на Талев. Едновременно с това се печатат многобройните му разкази за Самуиловото царство , за бита и старинните обичаи на изгубения роден край. През тревожната 1944 г. , в неизвестностите и хаоса на войната , един след друг се навързват първите 14 откъса от „Железният светилник „, под общо заглавие „Хаджи Серафимовата внучка”. „Зора” дава картбланш на дивната епопея и слава Богу , защото настъпват времена , когато тя ще бъде потулена и забравена , а авторът ѝ обвинен във „великобългарски шовинизъм и фашизъм” и подложен на политическа репресия. Културологичен феномен се крие във факта , че на страниците на един информационен и политически всекидневник в продължение на много години съжителстват най- големите имена на българската проза. Според тогавашната културна норма е съвсем естествено в един и същи брой да се появят текстове на Йовков, Талев, Крапчев, Симеон Радев, Чудомир, Й. Бадев . Примери само от 2 броя - в бр. 4604 от 1.11.1934 г. са отпечатани "Вълшебната флейта" от Д. Талев, "Грешницата" от Й. Йовков и "Спомен за Яворов" от Д. Крапчев. В бр. 4018 заедно са Д. Талев, Чудомир и Симеон Радев. Само тогава е било възможно белетристичен тандем от ранга на Йовков и Талев да владее страниците на "Зора" от 1934 до 1936 г. Тринадесет етюда от цикличния роман "Ако можеха да говорят" и части от "Чифликът край границата" се редуват с публицистични заглавия и разкази на Талев - „Сън, Напаст, Хайдушка майка, Вълшебната флейта, Наум Боляр, Последният княз , Сватба, Краят „, и др. И това не е изключение, а обичайно всекидневие. Из страниците на "Зора" интензивно се обменя художествена енергия, сякаш става въпрос за аристократски клуб или за дворянско гнездо, а не за информационен всекидневник. Странното е, че съвременната културология не изследва този престижен културен модел като върхово постижение на националната духовност - когато множеството от ярки индивидуалности и високи постижения не се засенчват един друг, не си съперничат, а напротив – съжителството им поражда страхотен резонанс на интелекти и творчески вдъхновения, и как това явление стимулира градивните пориви в менталитета на нацията. Докато ръководи финансите и политиката на вестника, координира многобройния щат от редактори, преводачи , кореспонденти и разпространители, Данаил Крапчев участва в Ротариански клуб и е член на ръководството на Дружеството на столичните журналисти. Но най-важната му грижа е публицистиката в Зора - повечето уводни статии са негово дело. Стотици на брой, те са точен регистър на българския политически живот в продължение на четвърт век, истински учебник за политика. Създадени са като мигновена реакция на злободневни събития, практики и политики, които определят съдбините на България и нейните международни отношения през първата половина на миналия век . Качествата на неговата публицистика говорят за интелигентността на една аналитична логика, за далновидност и държавническа позиция по всеки казус. Д. Крапчев не просто регистрира случващото се , той изпреварващо предвижда хода и последствията на събитията и посочва пътищата , по които може да се реши проблема. Това е активен личен ангажимент в текущите геополитически и вътрешни процеси, но винаги с оглед на бъдещото на страната си . Безбройните авторски материали – статии, спомени , пътеписи, събрани в три дебели тома с общо заглавие „Изминат път”, дават ясна картина за принципите и идеалите на убеден демократ и мъдър аналитик , за когото националният интерес е над всичко. Крапчев последователно отстоява идеята , че върховната власт в държавата трябва да принадлежи на Народното събрание и че само то ще спаси България . Заветите му са особено валидни днес , но кой да чуе мъдрите думи, казани още през 1925 г. в статията „Къде са спасителите” : *„Не е за пръв път , когато един министър се обявява за спасител на България. Знаем как е свършвала спасителната им мисия. Спасението на България е преди всичко в нейната конституция, в нейните институти в Народното събрание. Ония , които сами си внушават , че може да са спасители, те са най-страшни за държавата. Те ще я водят към сигурна гибел.”*^[7] Да вни-

маваме впрочем, ни съветва от отвъдното умният българин. Той е и първият, който поставя въпроса, за оставка на правителството на проф. Ал. Цанков, за да се умиротвори страната. Убеден противник на болшевишкия режим, пръв подема кампания за установяване на дипломатически отношения със съветска Русия, както това вече са направили балканските съседи и е в интерес на България също. Най-важната тема и център на ценностната му система е Македония - за него тя е колкото съкровено екзистенциална, толкова и съдбовна за страната. Всички съвременници потвърждават извънмерните му патриотични страсти. „Данаил Крапчев трепереше просто над националните интереси на българщината. Той мечтаеше за единството на всички българи.”- твърди Васил Сеизов. Матей Бончев – Бръшлян, зам. гл. редактор на Зора, озовал се в екстремните условия на „народния съд”, отговаря на съдиите за отношението на Д. Крапчев към оста Рим – Берлин – Токио - със знаменателна фраза – „Данаил Крапчев признаваше само една ос – оста Прилеп – София”. Тази ос наистина се оказва фатална - коства му живота. Почитта към убития другар и съратник е висок атестат за неговите колеги и за българската журналистика от първата половина на миналия век, преди да и бъде превърната в безгръбначен слугинаж на еднопартийната диктатурата, а и на всеки следващ режим за съжаление. Разбираемо е, защо именно той е парламентърът на добра воля между враждуващите крила на македонското движение и защо Борис III задкулисно е търсел неговите съвети, защо е награден с орден „За граждански заслуги”. Томовете „Изминат път”, са същинска политическа библия за България – В тях е осветен пътят ѝ, изминат през първата половина на 20 век, но този път е преминал през сърцето и духа на един беззаветно отдаден на родината си човек. Навремето сборникът достига до европейските столици и до Америка, адмириран е от видни учени, писатели, политици, дипломати. Днес е библиографска рядкост, няма го дори в големите национални библиотеки, но вероятно го има в билотеките на Филадельфия и Париж.. Доколкото в томовете е описана историята на страната ни през половинвековен бурен исторически период, изниква въпросът кога и кой ще финансира и издаде повторно този ценен и полезен труд. Вярвам, че ще му дойде времето все пак, когато се появят политици от ново поколение, които няма да мислят, че светът започва и свършва с тях.

Изследването на това дългогодишно труженичество може да се разгърне в много посоки: Ако библиографски се систематизират литературните заглавия на страниците на 25-те годишнини, ще се види, че един единствен вестник е успял да натрупа огромна по мащаби библиотека, достигаща до всички социални групи, до всяко географско кътче на страната. Това е всекидневно облъчване с културни факти, идеи и постижения, непрестанно естетическо въздействие, повишаващо просветеността на българския човек. Как да се определи всекидневник с толкова значителен принос в българската духовност, създател и покровител на най-доброто в националната книжнина, освен като национална културна институция. Вижда се също, че просперитетът на книжнината не зависи и не е непременно грижа на държавата. Много повече зависи от съзнанието и съвестта на отделните личности, от истинското родолюбие на интелегенцията, от готовността на публичните фигури да се посветят на общополезна кауза. Примерът на Данаил Крапчев доказва, че дори един човек е в състояние да даде тласък на мощни творчески импулси, да мотивира хора с талант и способности, които да създават духовен капитал и за следващите поколения. В сравнителен план архивните годишнини на Зора представляват ценностен културологичен модел, съвършен еталон, спрямо който се вижда деградацията на съвременната култура и на медиите, лишени от звездни имена и непреходни заглавия, от политика и мисъл за просперитета на българщината изобщо. Моделът „Зора” би трябвало да бъде възроден и обогатен, и то в близко време, защото се вижда, че именно с етноцентричната си настойчивост е бил гаранция за европеизма на българската култура, без да е нужно стотици депутати и чиновници да се разтакават и да купонясват из Европа.

В заключение ще кажа, че проблемът за мястото и значението на в. Зора не се отнася само към историята на българската журналистика. Интерес към огромния по обем изворов мате-

риал биха могли да имат академичната историография , културологията и литературознанието, археографията , етнографията , социалната психология и политологията . Безценното наследство очаква своя час , ако оцелее изобщо, защото състоянието на оцелелите архивни броеве, поне в библиотеката на БАН, е плачевно, а в НБКМ годишниците на „Зора” са недостъпни вероятно по същата причина.

[1] Хр. Огнянов , Хр. Силянов

[2] В. Зора, бр. 1191, 4 юни 1923 г.

[3] ДИА, ф. 10, оп. 3, а. е. 382. Писмо от П. Яворов до Д. Крапчев

[4] В. Зора,, бр. 1210, 25 юни 1923

[5] В. Чернокожев

[6] ЦДА ф. 112, оп. 1, а. е. 160 Статия на Хр. Огнянов

[7] В. Седмична зора. Бр. 1 , дек. 1924 г.